

CARTOGRAFIA ISTORICĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. KARL SPRUNER VON MERZ (1803-1892) ȘI AL SĂU *HISTORISCH – GEOGRAPHISCHER HAND-ATLAS: ATLAS ANTIQUUS*

FLORIN-GHEORGHE FODOREAN¹

Abstract: - *The historical cartography in the 19th century: Karl Spruner von Merz (1803-1892) and his Historisch - geographischer Hand-Atlas: Atlas antiquus.* The historical atlases published during the 19th century have changed the level of knowledge of the people regarding the ancient geographical space. The present study focuses on the activity of Karl Spruner von Merz (1803-1892), one of the most important cartographers of the 19th, close collaborator of the famous Justus Perthes's publishing house in Germany. In 1855, the first section of the atlas edited by Karl Spruner was published: *Historisch - geographischer Hand-Atlas: Atlas antiquus*, Justus Perthes Verlag, Gotha, 1855. The first section of the atlas included only four pages of texts and commentaries. The atlas was published in three editions. The third one is entitled *Spruner-Menke atlas antiquus. Karoli Spruneri opus. Tertio editit, Theodorus Menke, Gothae: Sumtibus Justi Perthes, anno MDCCCLXV.* Thirty-one maps were published. Many of the maps published in this atlas represent a mix of data gathered from ancient geographical sources. By comparing the information from these maps, one can establish the level of modern knowledge regarding the geographical space of the ancient regions of the world.

Key-Words: atlase istorice, cartografia secolului al XIX/lea, spațiu geografic al lumii vechi, editura Justus Perthes.

1. Introducere

Studiul și interpretarea hărților reprezintă una dintre cele mai importante activități legate de reconstituirea cadrului istoric și geografic al unei anumite perioade. Așa cum se subliniază în prefața celebrei lucrări despre istoria cartografiei editată de către J. B. Harley și D. Woodward (Harley, Woodward 1987, *Preface*), cartografia este legată de „all stages of evaluation, compilation, design and draughting required to produce a new or revised map document from all forms of basic data. It also includes all stages in the reproduction of maps. It encompasses the study of maps, their historical evolution, methods of cartographic presentation and map use.”

Atlasele istorice publicate în secolul al XIX-lea au schimbat, în unele cazuri, nivelul de cunoaștere al publicului larg și al specialiștilor cu privire la spațiul geografic antic. În articolul

de față voi prezenta informații despre viața și activitatea unuia dintre cei mai importanți cartografi ai acestei perioade, și anume **Karl Spruner von Merz (1803-1892)**. Spruner a lucrat și a colaborat pe parcursul perioadei în care a fost activ profesional cu una dintre cele mai mari edituri din lume, Justus Perthes, care a publicat, în număr foarte mare, atlase și hărți la diferite scări (Smits 2004) (Date despre editura Justus Perthes în lucrarea lui Smits 2004. Cartea a fost publicată în seria *Utrecht Studies in the History of Cartography*, editată de G. Schilder, Peter van der Krogt, Paula van Gestel van het Schip, Marco van Egmond (asistent editor pentru volumul 3 Ferjan Ormeling, Peter Meurer și Paul van der Brink). Lucrarea este structurată în 4 părți: 1. The history of Petermanns Geographische Mitteilungen; 2. Literature; 3. List of geographical journals before 1945; 4. Carto-bibliography. Cartea a

¹ Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul de Istorie Antică și Arheologie, str. Croitorilor, nr. 13, 400162, Cluj-Napoca, Jud. Cluj. E-mail: fodorean_f@yahoo.com.

fost publicată împreună cu un CD ce conține 134 de hărți). Acest studiu se leagă de o altă contribuție legată de una dintre cele mai importante hărți publicată în secolul al XIX-lea de către Pierre Lapie, hartă care prezintă provinciile Imperiului Roman (Fodorean 2013,¹ 607-616).

2. Karl Spruner von Merz (1803-1892) și lucrarea *Historisch-Geographischer Hand-Atlas*

Karl Spruner von Merz a fost ofițer în armata bavareză. Din momentul în care a devenit locotenent și-a continuat serviciul militar până în anul 1886. Spruner a devenit faimos în Europa datorită atlaselor istorice pe care le-a creat și le-a editat.

Cea mai importantă calitate a atlaselor sale istorice se leagă de faptul că a folosit, pentru realizarea lor, doar surse istorice de primă mână. De aceea am devenit interesat, ca istoric, de activitatea acestui renumit cartograf și autor de atlase, pentru că sunt în primul rând interesat de nivelul de cunoștințe istorice al acestor cartografi. Până la urmă, chiar dacă informația arheologică și istorică a fost mai puțin exactă în secolul al XIX-lea, cartografi precum Karl Spruner von Merz și alții ca el au reușit să ilustreze, prin intermediul hărților lor, spațiul geografic din perioadele greacă și romană. Legat de sursele utilizate, chiar Spruner a subliniat importanța folosirii unor informații exacte, în prefața atlasului său istoric publicat în anul 1837 (Espenhorst 2003, 398).²

Atlasul publicat de Spruner se numește *Historisch-Geographischer Hand-Atlas* (Spruner von Merz 1865). Atlasul publicat de Spruner a fost împărțit în 3 părți. În anumite cazuri, aceste

părți au fost publicate ca și volume separate, ceea ce face dificilă reconstituirea tuturor volumelor și edițiilor publicate. Prima ediție a atlasului, cu cele 3 părți, cuprinde 118 hărți. Pentru fiecare hartă autorul atlasului a muncit aproape două luni. Prima ediție a fost publicată între anii 1848-1850. De fapt, această primă ediție cuprindea prima secțiune a atlasului, intitulată *Atlas antiquus*, și includea 31 de hărți. A doua secțiune a atlasului, intitulată *European history*, a fost publicată între anii 1837-1846, și includea 90 hărți. A treia secțiune a fost intitulată *Overseas History* și a fost publicată între anii 1851/1853, incluzând 18 hărți. A patra secțiune a acestei prime ediții a atlasului a fost, practic, un atlas biblic publicat în anul 1868, cuprinzând 8 hărți.

A doua ediție a atlasului a fost publicată în anul 1855 (cu prima secțiune, *Atlas antiquus*). Între anii 1853-1854 a fost publicată cea de a doua secțiune (*European History*). Între anii 1855-1856 a fost publicată cea de a treia secțiune a celei de a doua ediții. Cea de a treia ediție a fost tipărită în două faze. A treia ediție s-a intitulat *Spruner-Menke atlas antiquus. Karoli Spruneri opus. Tertio edidit, Theodorus Menke. Gothae: Sumtibus Justi Perthes, anno MDCCCLXV* (Espenhorst 2003, 397-404).

În anul 1855 a fost publicată prima ediție a atlasului, la editura Justus Perthes din Gotha. Prima parte a atlasului includea doar 4 pagini de text și comentarii. Au fost publicate 31 de hărți. Iată titlurile lor:

- I. 1. Orbis terrarum ad mentem Homeri.
2. Orbis terrarum ad mentem Herodoti.
3. Orbis terrarum ad mentem Strabonis.
4. Orbis terrarum Graecis atque Romanis Ptolemaei tempore notus.
5. Orbis terrarum ad mentem Ptolemaei;
- II. Orbis terrarum regni Assyrii tempore.
- III. Canaan.
- IV. Orbis terrarum regni Persici tempore.
- V. Graecia tempore migrationis Doricae.
- VI. Graecia, Macedonia, Thracia etc. Inde a belli Peloponnesiaci tempore.
- VII. Graecia, Epirus post bellica Persica.
- VIII. Alexandri Magni Regnum.
- IX. Orbis terrarum post proelium corupediense 282-220 a. Chr.
- X. Italia adiectis iis, in quas usque ad

¹ Online:

http://arheovest.com/simpozion/arheovest1/37_607_616.p df. 16.

² Espenhorst 2003, 398: "Like a good history, an historical atlas can and must be prepared only from primary sources. It must, as far as possible, reflect those sources, and graphically portray what the sources describe in narrative form... How many source documents must be examined and compared in order to establish a single fact, in order to put sown on paper a section of a border in few lines!"

- Augusti tempus Italiae nomen propagatum est, regionibus, Sicilia, Sardinia, Corsica, quales fuerunt ante adventum Gallorum.
- XI. Italia, Gallia cisalpina, Sicilia, Sardinia, Corsica ab adventum Gallorum usque ad bellum Marsicum.
- XII. Italia, Gallia citerior, Illyricum, Sicilia, Sardinia, Corsica, quales post leges Plautiam Papiriam et Pompeiam usque ad bellum Actiacum fuerunt.
- XIII. Mare internum cum populis adiacentibus a bello Hannibalico usque ad Mithridatis Magni tempus.
- XIV. Mare internum cum populis adiacentibus a Pompeii ex Asia reditu usque ad bellum Actiacum.
- XV. Imperium Romanum inde a bello Actiaco usque a Diocletiani tempus.
- XVI. Imperium Romanorum inde a Constantini Magni tempore.
- XVII. Hispania.
- XVIII. Britannia et Hibernia.
- XIX. Gallia.
- XX. Italiae regiones III. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI.
- XXI. Italiae regiones I. II. III. IV. Sicilia.
- XXII. Germania, Raetia, Noricum.
- XXIII. Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia, Epirus.
- XIV. Pontus Euxinus et quae ei adiacent.
- XXV. Pontus et Bithynia, Asia, Lycia et Pamphylia, Galatia, Cappadocia, Syria, Creta, Cyprus.
- XXVI. Phoenice, Coelesyria, Decapolis, Iudaea, Herodiadarum tempore.
- XXVII. Albania, Iberia, Colchis, Armenia, Mesopotamia, Babylonia, Assyria.
- XXVIII. Indoscythicum atque Parthicum regna.
- XXIX. India.
- XXX. Arabia, Aethiopia, Aegyptus.
- XXXI. Cyrenaica, Africa, Mauretania.

Toate hărțile sunt pictate manual și sunt color. Prima secțiune (*Atlas antiquus*) a primei ediții a fost publicată în 56 de copii. Aceași primă secțiune a celei de a doua ediții a fost

publicată în 36 de copii. Tot prima secțiune, dar în ediția a treia, a fost publicată în 77 de copii. Ca atare, *Atlas antiquus* a fost publicat în 169 de copii. Dacă includem și celelalte secțiuni ale atlasului, au fost publicate 547 de copii ale lucrării *Spruner (-Menke) Historisch-Geographischer Hand-Atlas*.

3. Harta nr. 15: *Imperium Romanum inde a bello Actiaco usque a Diocletiani tempus*. Descriere și analiza surselor utilizate de Spruner

Harta este marcată cu titlul ei în latină în partea dreaptă sus: *Spruner-Menke: Atlas antiquus*, no. XV. Titlul complet este *Imperium Romanum inde a bello Actiaco usque a Diocletiani tempus*. Legenda cuprinde următoarele detalii: 1. *Italia. eam in XI regiones Augustus descripsit Provinciae senatoriae s. proconsulares (consulares, praetoriae); 2. Provinciae Caesaris (consulares, praetoriae, procuratoriae et Aegyptus); 3. Civitates liberae; 4. Civitates foederatae; 5. Regna quae in fide et clientele P. R. errant; 6. Nationes quae post bellum Actiacum in P. R. dicionem venerunt; 7. Classium stationes*. Pentru hartă, lungimea de 0° corespunde cu extremitatea vestică a Hispaniei. Latitudinile sunt mai apropiate de realitatea actuală. Spațiul de la nord de Dunăre este cuprins, pe harta lui Spruner, între valorile de 45° - 50°. Lungimea pentru aceste hărți avea alte repere, după cum se știe, în secolul al XIX-lea. Abia în octombrie 1884 a fost adoptat ca reper pentru meridiane Greenwich.

Frontiera nordică a Imperiului Roman este reprezentată relativ corect, cu excepția unor zone precum Dacia. Linia nordică a Daciei romane este trasată pe direcția vest-est din dreptul cotului Dunării de la Budapesta, traversând Munții Apuseni, Carpații Orientali până pe țărmul Mării Negre, la Tyras. Evident, reprezentarea cartografică este total greșită. La nord de Dunăre sunt cartografiate câteva râuri, dintre care sunt amintite cu numele doar trei: *Aluta* (Alutus - Olt), *Marisus* (Mureș) și *Tibiscus*, care separă zona marcată de iazigi. Sunt marcate doar 4 localități (de la nord la sud): *Napoca*, *Apulum*, *Tapae* și *Sarmizegethusa*. Este menționat, de asemenea, și

pons Traiani. În nordul provinciei este cartografiată *Ala Frontoniana*.

Este interesantă menționarea acestei *Ala Frontoniana*, care mai apare într-o hartă din secolul al XIX-lea, intitulată *Dacia romana a Traiano Aug. Usquead Aureliani Aug. Tempus secundum A. Tr. Lauriani Tabulam Ab Lud; Bonnefont descripta* (Fodorean 2013, 607-616). Harta face parte dintr-un atlas geografic publicat în anul 1868 la Paris, la editura E. Donnau. Titlul complet al atlasului a fost: '*Atlante Geograficu după L. Bonnefont, Professor la Lyceulu Bonaparte. Membru allu Societăței Geografice din Parisu, etc. Adaptatu pentru scolele române din ordinea M. S. Carolu I, Domnulu Româniloru, și adausu de A. Tr. Laurianu, Decanu allu Facultăței de Litere din București, etc.*'¹

Ala Frontoniana (cu numele complet *ala I Tungrorum Frontoniana*) este trupa atestată în castrul de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud), numită în epoca romană *Arcobara* (Dana, Gaiu, Zăgreanu 2012, 49-56). Este interesant că este menționată pe hărți la scară atât de mică în secolul al XIX-lea. Probabil acest lucru se datorează faptului că fortificația de aici a fost cunoscută încă din secolul al XIX-lea de către K. Torma, care a și publicat un plan al așezării, incluzând drumul roman, castrul și *vicus*-ul militar (Nemeti 2004, 89-100; Fodorean 2010, 93-102).

La nordul provinciei sunt menționate câteva grupuri de populație, printre care *Castuboci, Carpi, Bastarnae* și *Peucini*.

Marea Mediterană este numită *Mare internum sive mediterraneum*, în timp ce Marea Adriatică se numește *Mare Hadriaticum*. Marea Neagră este numită *Ponticum mare*. La est de râul numit *Borysthenes*, cartograful i-a așezat, parțial greșit, pe *Iazyges et Roxolani*.

Și partea de nord a Africii este reprezentată cu destule detalii. Este cartografiată delta Nilului și cursul fluviului până spre sud, spre *Meroe*.

În colțul stânga jos sunt prezentate, în

medalion, trei hărți, care ilustrează locația legiunilor și provinciile în trei momente cronologice diferite: 1. *Provinciae, legiones, regna a. 23. p.Ch.*; 2. *Provinciae, legiones, regna a. 66 p. Ch.*; 3. *Provinciae, legiones, regna a. 120-170 p. Ch.* Informația istorică din aceste hărți este, în mare măsură, destul de exactă. Luând ca exemplu iarăși Dacia, vedem că în harta nr. 3 sunt menționate, la nord de Dunăre, patru legiuni: *I Ital.*, *V Mac.*, *XI. Claud.* și *XIII Gem.*

4. Concluzii

Atlasul lui Karl Spruner von Merz reprezintă o sursă unică de date istorice și geografice, esențiale pentru înțelegerea contextului și evoluției științei cartografice în secolul al XIX-lea. Această perioadă a fost crucială în dezvoltarea cartografiei: hărțile și cei care le-au creat vor fi în centrul atenției lumii științifice pentru o perioadă importantă de timp. Publicul și specialiștii au înțeles că prin intermediul hărților se pot transmite informații esențiale în felul în care nici un alt document nu le poate transmite. De la idee până la publicare Karl Spruner von Merz a avut nevoie de o perioadă destul de mare de timp pentru a realiza cele trei secțiuni ale atlasului, astfel că un simplu calcul ne arată că autorul a avut nevoie, așa cum am precizat, de circa două luni pentru fiecare hartă din cele 118. Cele 31 de hărți istorice care au alcătuit prima secțiune a atlasului (*Atlas antiquus*) denotă o cunoaștere foarte bună a unor perioade istorice vechi. Această nivel de cunoaștere este reflectat chiar de structura secțiunii, și ordinea în care au fost publicate aceste hărți. Sigur, trebuie să menționăm că mai există unele inadvertențe, greșeli, omisiuni, care până la urmă sunt absolut normale, de vreme ce în perioada în care s-au realizat aceste hărți este evident că nivelul de cunoaștere în legătură cu unele provincii istorice era limitat. Oricum ar fi, analiza detaliată a materialelor cartografice publicate de Spruner și de alți celebri cartografi ai secolului al XIX-lea conduce spre o imagine mai bună, spre o înțelegere mai precisă a evoluției cunoștințelor istorice și geografice din secolul transformărilor cartografice majore.

¹ Atlasul conține hărți realizate de cartograful francez Louis Bonnefont. Lucrarea a fost comandată apoi și adaptată pentru școlile din România de către August Treboniu Laurian.

Referințe bibliografice

- [1] DANA, D., GAIU, C., ZĂGREANU, R., (2012), Un nou duplicarius din *ala I Tungrorum Frontoniana* atestat pe un vas descoperit în castrul roman de la Arcobara / Ilișua, în *Revista Bistriței* 26, 49-56.
- [2] ESPENHORST, J., (2003), *Espenhorst, Petermann's Planet. A Guide to German Handatlases and their Siblings throughout the World 1800-1950. Volume I: The Great Handatlases* (edited and translated from the German text by George R. Crossman), Pangaea Verlag, Schwerte.
- [3] FODOREAN, F., (2010), *Landscapes of Roman Dacia. Ilișua*, în vol. *Antiquitas Istro - Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu* (editori Angelescu, M. V., Achim, I., Bâltac, A., Bolindeț, V. R., Bottez, V., Cluj – Napoca, Ed. Mega, 93 - 102.
- [4] FODOREAN, F., (2013), *Pierre Lapie și Dacia romană în cartografia secolului al XIX-lea*, în vol. *ArheoVest no. I, In Memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie* (Timișoara, 7 decembrie 2013), editori A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Forțiu, vol. I. Arheologie, 607-616.
- [5] HARLEY, J. B., WOODWARD, D., (1987), *The History of Cartography. Volume one. Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, The University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- [6] NEMETI, S., (2004), *Piese de bronz romane de la Ilișua*, în *Revista Bistriței* 18, 2004, 89-100.
- [7] SPRUNER, von MERZ., (1865), *Spruner-Menke atlas antiquus. Karoli Spruneri opus. Tertio edidit, Theodorus Menke. Gothae: Sumtibus Justi Perthes, anno MDCCCLXV.*
- [8] SMITS, J., (2004), *Petermann's Maps. Cartobibliography of the maps in Petermanns Geographische Mitteilungen, 1855-1945*, 't Goy-Houten, Hes & De Graaf.

GEOGRAPHIA NAPOCENSIS
geographianapocensis.acad-cluj.ro